NAMANGAN DAVLAT UNIVERSITETI
ILMIY AXBOROTNOMASI, [2026-8]
ISSN:2181-1458
ISSN:2181-0427

09.00.00-FALSAFA
journal.namdu.uz
PHILOSOPHICAL

TALABA YOSHLARNING MUSTAQIL FIKRLASHI VA AXBOROTNI BAHOLASH MADANIYATINING HOZIRGI HOLATI

Eshova Hurriyat Xurramovna
Jurnalistika va o‘zbek filologiyasi fakulteti “Jurnalistika” kafedrasi katta o‘qituvchisi
Falsafa fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)
Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston Milliy universiteti

Annotatsiya: *Ushbu maqolada zamonaviy oliy ta’lim muhitida talaba yoshlarning mustaqil fikrlash qobiliyati ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Shuningdek, ularning axborotni izlash, saralash, tekshirish, tahlil qilish hamda undan mas’uliyatli foydalanish madaniyatining hozirgi holati yoritib beriladi. Raqamli texnologiyalar, internet tarmoqlari, ijtimoiy media va sun’iy intellekt vositalarining ta’lim jarayoniga jadal kirib kelishi yoshlarning axborot bilan ishlash imkoniyatlarini sezilarli darajada kengaytirmoqda. Shu bilan birga, axborotning ishonchliligini aniqlash hamda manipulyativ mazmunni ajratish ko‘nikmalariga bo‘lgan ehtiyoj tobora ortib bormoqda. Turli manbalarni qiyoslash, dalil va fikrni farqlash kabi kompetensiyalar esa zamonaviy talabalar uchun muhim intellektual ko‘nikmalardan biriga aylanmoqda. Maqolada mustaqil fikrlash va axborot madaniyati o‘zaro bog‘liq pedagogik hodisa sifatida talqin qilinib, talabalarning tayyor axborotni qabul qilmasdan, uni izchil tahlil qiluvchi, baholovchi yangi bilimga aylantiruvchi subyekt sifatidagi mavqei asoslab beriladi. Ta’lim tizimida yaratilayotgan raqamli ta’lim muhiti, mustaqil ta’limga qo‘yilayotgan talablar, media savodxonlik va axborot madaniyatiga oid mahalliy ilmiy-metodik ma’lumotlar asosida mavjud muammolarni bartaraf etish yo‘llari yoritiladi. Shuningdek, talabalarning mustaqil fikrlashini rivojlantirishda muammoli ta’lim, manbalarni qiyosiy tahlil qilish, dalillash, refleksiya, loyiha va tadqiqot faoliyatining pedagogik imkoniyatlari ochib beriladi.*

Kalit so‘zlar: *mustaqil fikrlash, talaba yoshlar, axborot madaniyati, axborotni baholash, media savodxonlik, tanqidiy tafakkur, raqamli ta’lim, axborot savodxonligi, internet, raqamli kompetensiya, mustaqil ta’lim, axborot xavfsizligi.*

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ САМОСТОЯТЕЛЬНОГО МЫШЛЕНИЯ СТУДЕНЧЕСКОЙ МОЛОДЕЖИ И КУЛЬТУРЫ ОЦЕНКИ ИНФОРМАЦИИ

Аннотация: *В данной статье в научно-теоретическом аспекте анализируется способность студенческой молодежи к самостоятельному мышлению в условиях современного высшего образования. Также рассматривается современное состояние культуры поиска, отбора, проверки, анализа и ответственного использования информации студентами. Стремительное внедрение цифровых технологий, интернет-сетей, социальных медиа и инструментов искусственного интеллекта в образовательный процесс значительно расширяет возможности молодежи по работе с информацией. Вместе с тем возрастает потребность в развитии навыков определения достоверности информации и выявления манипулятивного содержания. Умение сопоставлять различные источники, различать факты и мнения становится одной из важных интеллектуальных компетенций современного студента. В статье самостоятельное мышление и информационная культура рассматриваются как взаимосвязанные педагогические явления. Обосновывается позиция студента как активного субъекта образовательного процесса, который не просто воспринимает готовую информацию, а последовательно анализирует, оценивает ее и преобразует в новые знания. На основе отечественных научно-методических материалов, посвященных цифровой образовательной среде, требованиям к самостоятельному обучению, медиаграмотности и информационной культуре, освещаются существующие проблемы и пути их решения. Кроме того, раскрываются педагогические возможности проблемного обучения, сравнительного анализа источников, аргументации, рефлексии, проектной и исследовательской деятельности в развитии самостоятельного мышления студентов.*

Ключевые слова: *самостоятельное мышление, студенческая молодежь, информационная культура, оценка информации, медиаграмотность, критическое мышление, цифровое образование, информационная грамотность, цифровая компетентность, самостоятельное обучение, информационная безопасность.*

THE CURRENT STATE OF INDEPENDENT THINKING AND THE INFORMATION EVALUATION CULTURE OF UNIVERSITY STUDENTS

Abstract: *This article provides a scientific and theoretical analysis of students' ability to think independently in the context of modern higher education. It also examines the current state of students' information culture, including their ability to search for, select, verify, analyze, and use information responsibly. The rapid integration of digital technologies, Internet networks, social media, and artificial intelligence tools into the educational process has significantly expanded young people's opportunities to work with information. At the same time, the need to develop skills for determining the reliability of information and identifying manipulative content is becoming increasingly important. The ability to compare different sources and distinguish facts from opinions is becoming one of the essential intellectual competencies of modern students. The article considers independent thinking and information culture as interconnected pedagogical phenomena. It substantiates the role of students as active subjects of the educational process who do not simply receive ready-made information but consistently analyze, evaluate, and transform it into new knowledge. Based on local scientific and methodological materials related to the digital educational environment, requirements for independent learning, media literacy, and information culture, the article highlights existing challenges and possible ways to address them. Furthermore, it explores the pedagogical potential of problem-based learning, comparative analysis of information sources, argumentation, reflection, project-based learning, and research activities in developing students' independent thinking.*

Keywords: *independent thinking, university students, information culture, information evaluation, media literacy, critical thinking, digital education, information literacy, digital competence, independent learning, information security.*

Bugungi globallashuv va raqamlashtirish jarayonlari insonning bilim olish, axborot izlash va uni qayta ishlash faoliyatiga tub o‘zgarishlar olib keldi. Avvalgi ta’lim modelida bilimning asosiy manbai darslik, o‘qituvchi ma’ruzasi, kutubxona va ilmiy adabiyotlar hisoblangan. Zamonaviy talabalarda esa bir vaqtning o‘zida minglab, hatto millionlab axborot birliklariga murojaat qilish imkoniyatiga egadir. Bu kabi muhitda ta’limning asosiy muammosi axborotning yetishmasligidan iborat emas. Aksincha uning haddan tashqari ko‘pligi, sifat jihatidan turlicha ekanligi va ishonchlilik darajasining bir xil emasligidir. Shu bois ham zamonaviy talabalar uchun “axborotni topish” ko‘nikmasining o‘zi yetarli emas. Undan axborotning ma’lumotni aniqlash, mualliflik pozitsiyasini anglash, faktlarni tekshirish, qarama-qarshi fikrlarni taqqoslashtirish, xulosa chiqarish hamda olingan ma’lumotni yangi bilimga aylantirish qobiliyati talab qilinadi.

Oliy ta’lim muassasalari tizimida ham mustaqil ta’lim, kreativ va tanqidiy fikrlash, raqamli kompetensiyalar hamda axborot resurslaridan samarali foydalanish masalalariga tobora ko‘proq e’tibor qaratilmoqda. Tadqiqotchilarni metodik manbalarda mustaqil ta’lim talabalarning o‘z bilimini mustaqil ravishda kengaytirishi, kerakli ma’lumotlarni izlab topishi, ularni tahlil qilishi, muammoni aniqlashi va yechimlarni ishlab chiqishi bilan bog‘liq faoliyat sifatida talqin etiladi[27]. Bunday yondashuv mustaqil fikrlashni faqat psixologik qobiliyat bo‘lmasdan, undan ta’lim jarayonida rivojlantiriladigan kompetensiya sifatida ko‘rish imkoniyatini beradi.

Talaba-yoshlarning mustaqil fikrlashi, avvalo, uning tayyor xulosani qabul qilish bilan cheklanmasligi, muayyan masala yuzasidan o‘z savolini qo‘ya olishi, turli qarashlarni qiyoslashi va asoslangan xulosaga kelishi bilan bevosida belgilanadi. Xususan fikrlash jarayoni shunchaki ko‘p ma’lumotga ega bo‘lish bilan belgilanmaydi. Balki, olingan bilimning xaddan ortiq ko‘pligi uning mazmuniy qayta ishlanishi bilan uyg‘unlashgandagina intellektual salohiyatga aylanadi. Pedagogik ma’lumotlarda ham fikrlash murakkab va faol jarayon sifatida izohlanib, talabalarning o‘qigan yoki eshitgan ma’lumotiga o‘z munosabatini bildira olishi kerakligi ta’kidlanadi[28]. Jumladan, mustaqil fikrlashning asosiy belgisi axborotni takrorlashdan iborat bo‘lmasdan, unga nisbatan shaxsiy, mantiqiy va dalillangan munosabatni rivojlantirishdir.

Mustaqil ravishda fikrlashning takomillanishi talabalarning o‘quv faoliyatidagi subyektlik darajasi bilan o‘zaro bog‘liqdir. Mabodo talaba-yoshlar faqat o‘qituvchi bergan savollarga javob berish yoki tayyor matnni yodlash bilan cheklansa, bu faoliyat mustaqil fikrlashning shakillantirish imkoniyatini pasaytiradi. Shuningdek, internetdan topilgan ma’lumotlarni mazmunan o‘zlashtirmasdan ko‘chirib olish ham talabaning tahliliy va ijodiy fikrlash ko‘nikmalarining shakllanishiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi.

Bundan tashqari, talabalar muammoni o‘zi aniqlasa, ma’lumot manbalarini tanlasa, faktlarni solishtirsa, qarama-qarshi nuqtayi nazarlarni ko‘rib chiqsa va o‘z pozitsiyasini asoslashga harakat qilsa, uning analitik faoliyati faollashadi.

Ko‘pgina tadqiqotlarni metodik adabiyotlarda talabaning mustaqil ish faoliyati bilimlarni chuqurlashtirish hamda kengaytirish, ijodiy faoliyatga qiziqish uyg‘otish, ta’lim olish usullarini egallash, fikrlash qobiliyatini rivojlantirish va mustaqil xulosa chiqarish ko‘nikmasini shakllantirishga xizmat qilishi qayd etilgan[29]. Bunday fikrlar hozirgi raqamli sharoitda yanada muhim ahamiyat kasb etadi. Sababi internet talabalarning oldiga juda katta hajmdagi ma’lumotni olib keladi. Ammo bu ma’lumotning ilmiy qiymatini aniqlash uchun insonning o‘z intellektual mezonlari bo‘lishi lozim.

[27] O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimida talabalar mustaqil ta’limini tashkil etish bo‘yicha o‘quv-uslubiy materiallar. Talabalar mustaqil ishlari. — Toshkent: ZiyoNET elektron kutubxonasi. Ziyonet

[28] Namangan davlat universiteti elektron kutubxonasi. Bo‘lajak o‘qituvchilarda o‘z-o‘zini identifikatsiya qilish va mustaqil fikrlash masalalariga oid ilmiy-uslubiy materiallar. — Namangan, 2025. www.namdu.uz

[29] Talabalarning mustaqil ishlarini bajarishi uchun uslubiy ko‘rsatma. — Toshkent: ZiyoNET, 2023. ZiyoNET

Bugungi talaba-yoshlarning axborot bilan munosabatida ikki xil tendensiya ko‘zga tashlanadi. Birinchi tendensiya axborot resurslaridan foydalanish imkoniyatlarining nihoyatda kengayganidir. Bunda elektron kutubxonalar, ilmiy ma’lumotlar bazalari, elektron darsliklar, ta’lim platformalari, videodarslar, ochiq kurslar va raqamli ilmiy resurslar bilim olish imkoniyatlarini sezilarli darajada oshirmoqda. Ikkinchi tendensiya bo‘lsa, axborotning ishonchliligi va sifatini aniqlash muammosining kuchayishidir. Talaba bir xil mavzu bo‘yicha bir-biriga zid bo‘lgan ma’lumotlarni uchratishi mumkin. Ularning ayrimlari ilmiy ma’lumotga, boshqalari shaxsiy fikrga, yana bir qismi esa reklama yoki manipulyativ maqsadga asoslangan bo‘lishi ehtimoldan xoli emas.

Mazkur nuqtayi nazardan axborot madaniyati tushunchasini faqat kompyuter va internetdan foydalana olish ko‘nikmasi sifatida talqin qilish ilmiy jihatdan tor yondashuv hisoblanadi. Axborot madaniyati insonning axborotni izlash, olish, tushunish, tasniflash, tekshirish, saqlash, qayta ishlash, undan foydalanish va uni boshqalarga yetkazish jarayonidagi bilim, ko‘nikma, qadriyat hamda mas’uliyatlar tizimidir. Manbalarda axborot madaniyatini rivojlantirish masalasida axborotga mas’uliyatli munosabat, zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish, mustaqil nazorat va o‘z-o‘zini boshqarish ko‘nikmalariga alohida e’tibor beriladi[30].

Talaba-yoshlarning axborot madaniyatini baholashda birinchi muhim mezon manba bilan ishlash qobiliyati hisoblanadi. Har qanday internet sahifasida berilgan ma’lumotni ilmiy haqiqat sifatida qabul qilish to‘g‘ri bo‘lmaydi. Ya’ni talaba, eng avvalo, Bu ma’lumotni kim taqdim etgan?, Muallifning ilmiy yoki kasbiy vakolati qanday?, Ushbu fikr qanday dalillar bilan asoslangan?, Ma’lumot qachon e’lon qilingan?, Boshqa ishonchli manbalarda ham shu xulosa tasdiqlanganmi? kabi savollarni bera olishi lozim. Aynan shu kabi savollar axborot iste’molini passiv jarayondan faol tahliliy faoliyatga aylantiradi.

Xususan bu jarayonda mustaqil fikrlash bilan axborot madaniyati o‘rtasidagi uzviy aloqani ko‘rish mumkin. Mustaqil fikrlash axborotni tahlil qilishning intellektual mexanizmini ta’minlasa, axborot madaniyati mazkur holatning amaliy, texnologik va axloqiy asoslarini belgilaydi. Bir tomondan, mustaqil fikrlash rivojlanmagan talaba-yosh turli axborotlarni tanqidiy tekshirishda qiyinchilikka duch keladi. Ikkinchi tomondan bo‘lsa, axborot bilan ishlash madaniyati yetarli bo‘lmagan insonning mustaqil fikri ishonchsiz yoki tasodifiy ma’lumotlarga asoslanib qolishi mumkin.

Oliy ta’lim tizimida media savodxonlik va axborot madaniyatiga oid o‘quv-metodik materiallarning ko‘payib borayotgani ushbu muammoning ta’limiy ahamiyati oshganidan dalolat beradi. Shuningdek, olim Z.Sh.Nurmamatov tomonidan tayyorlangan Media savodxonlik va axborot madaniyati o‘quv-uslubiy majmuasida mazkur yo‘nalish oliy ta’lim uchun alohida o‘quv mazmuni sifatida yoritilgan[31]. Bu esa talaba-yoshlarning raqamli axborot davrida ongli tafakkur yuritishi bugungi mutaxassis tayyorlash jarayonining muhim komponentiga aylanayotganini ko‘rsatadi. Umuman olganda axborotni baholash madaniyati, ayniqsa, ijtimoiy tarmoqlardan foydalanish muhitida alohida ahamiyat kasb etadi. Xususan ijtimoiy tarmoqlarda ma’lumotlarning tez tarqalishi ularning haqiqatga mosligini avtomatik tarzda kafolatlamaydi. Balki, emotsional mazmun, shov-shuvli sarlavha, qisqa va ta’sirchan videolar ko‘pincha foydalanuvchini chuqur tahlildan ko‘ra tezkor reaksiyaga undaydi. Buning natijada talabalar ma’lumotning mazmunidan ko‘ra uning ko‘rilishlar soni, layklar yoki repostlar miqdoriga asoslanib xulosa chiqarishi lozim. Ilmiy nuqtayi nazardan bo‘lsa ommaviylik va ishonchlilik bir xil tushuncha bo‘lmaydi.

Shu sababli Oliy ta’lim tizimida “ko‘p axborot bilish”dan ko‘ra “axborotni to‘g‘ri baholash” kompetensiyasiga urg‘u berish kerak. Misol uchun, talabalar ilmiy maqola, blog posti, reklama materiali, yangilik xabari hamda ijtimoiy tarmoqdagi shaxsiy fikr o‘rtasidagi farqni aniqlay olishi lozim. Bu kabi farqlash qobiliyati shakllanmagan inson ilmiy manba bilan subyektiv fikrni tenglashtirib qo‘yishi mumkin. Talaba-yoshlarning axborotni baholash madaniyatini shakillantirishda ma’lumotlarni solishtirish usuli yuqori pedagogik samaradorlikka egadir. Biror bir mavzu bo‘yicha ikki yoki uch xil ma’lumotni taqdim etadi. Ularning muallifi, maqsadi, faktlari, foydalanilgan statistikasi, xulosalari va uslubini taqqoslash topshirig‘i talabaning analitik tafakkurini faollashtiradi. Bunda asosan o‘qituvchi tayyor to‘g‘ri javobni bermasdan, talabani xulosaga mustaqil ravishda kelishi maqsadga muvofiqdir. Shu boisham talabalar nafaqat ma’lumot oladi, balki undan bilimning qanday hosil bo‘lishini ham anglay boshlaydi.

Shu bilan birga mustaqil fikrlashning hozirgi holatini baholashda yana bir muhim jihat reproduktiv va produktiv faoliyat o‘rtasidagi nisbatdir. Xususan reproduktiv faoliyatda talaba o‘zlashtirilgan ma’lumotni qayta bayon qiladi. Produktiv faoliyatda bo‘lsa, u mavjud bilimlardan yangi vaziyatda foydalanadi, muammoni yechadi, gipoteza ilgari suradi yoki o‘z nuqtayi nazarini ishlab chiqadi. Shuningdek zamonaviy oliy ta’limning maqsadi aynan ikkinchi turdagi faoliyatni kengaytirishga qaratilishi kerak. Olib borilgan tadqiqotlarda ham mustaqil fikrlash madaniyatini rivojlantirish shaxsning ijtimoiy faolligi, kasbiy layoqati va o‘zini takomillashtirib borishi bilan bog‘lanadi[32]. Mustaqil bilim olish tamoyili masalani yechish yo‘lini izlash, maqsadni aniqlash va mustaqil xulosa chiqarishga intilish bilan tavsiflanadi. Bunday yondashuvdan

[30] Oliy ta’limda axborot madaniyatini shakllantirishga oid o‘quv- Toshkent: ZiyoNET elektron kutubxonasi. Ziyonet

[31] Nurmamatov Z.Sh. **Media savodxonlik va axborot madaniyati**: o‘quv-uslubiy majmua. — 2023. ZiyoNET

[32] **Mustaqil fikrlash madaniyatini rivojlantirish**ga oid ilmiy-metodik materiallar. — “Xalq ta’limi” ilmiy-metodik jurnali materiallari, 2015.

kelib chiqib, talabaning mustaqil fikrlashini faqat auditoriyadagi savol-javoblar bilan emas. Aksincha uning ilmiy izlanishi, mustaqil o‘qishi va axborot bilan ishlash faoliyati orqali ham baholash mumkin. Talaba yoshlarning axborot madaniyatida kuzatiladigan muammolardan biri bu tayyor materialni o‘zlashtirmasdan ko‘chirishdir. Internetdagi referat, maqola yoki boshqa materialdan foydalanishning o‘zi salbiy holat hisoblanmaydi. Muammo materialning mazmunini anglamasdan, ma’lumotga havola bermasdan yoki o‘z fikri bilan ajratmasdan foydalanilganda yuzaga keladi. Ilmiy madaniyatning asosiy talablaridan biri axborotning kelib chiqishini ko‘rsatish va boshqa muallifning g‘oyasini o‘z fikridan farqlash hisoblanadi.

Mazkur jihatdan akademik halollik axborot madaniyatining tarkibiy qismi sifatida qaralishi lozim. Talaba-yoshlar ma’lumotdan foydalanishni bilishi bilan birga undan qanday foydalanish mumkinligini ham tushunishi kerak. Iqtibos keltirish, parafraz qilish, bibliografik ma’lumotlarni to‘g‘ri rasmiylashtirishdir, shu bilan birga mualliflik huquqiga rioya qilish kabi ko‘nikmalar ilmiy faoliyatning tashqi texnik talablari bo‘libgina qolmay, intellektual mas’uliyatni shakllantirish vositasi hamdir. Talabalarning mustaqil fikrlashini shakillantirishda mustaqil ta’limning o‘rni nihoyatda katta. Mustaqil ta’lim talaba-yoshlarning o‘qituvchi ishtirokisiz faoliyat yuritishi degani emas. Balki, u maqsadli tashkil etilgan, metodik jihatdan qo‘llab-quvvatlangan va natijasi baholangan faoliyat bo‘lishi kerak. Mahalliy manbalarda talabaning mustaqil ishlarini tashkil etishda topshiriqlarni tizimlashtirish, ularning bosqichma-bosqich murakkablashishini ta’minlash va bajarilish sifatini nazorat qilish zarurligi ko‘rsatilgan[33].

Raqamli muhit mustaqil ta’lim uchun katta imkoniyatlar yaratadi. Talaba elektron kutubxonalardan ilmiy adabiyotlarni izlash, ochiq ma’lumotlar bazalaridan foydalanish lozim. Shuningdek, videoma’ruzalarni ko‘rish, masofaviy kurslarda qatnashish, turli elektron platformalar orqali topshiriqlarni bajarish imkoniyatiga ega. Ammo texnologik imkoniyatning mavjudligi avtomatik ravishda yuqori darajadagi mustaqil ta’limni ta’minlamaydi. Agar talabalar raqamli vositalardan faqat tayyor javobni topish uchun foydalansa, texnologiya uning fikrlashini shakillantirish o‘rniga passivlikni kuchaytirishi mumkin.

O‘quv-uslubiy materiallarda ham raqamli ta’lim jarayonida mustaqil faoliyatga tayyorgarlikni shakilllashtirish, axborot ta’minotini integratsiyalash va talabaning mustaqil faoliyatini rivojlantirish masalalari tadqiq etilmoqda. Bu holat raqamli davrda talabalarning mustaqil faoliyatini tashkil etish alohida metodik yo‘nalishga aylanayotganini ko‘rsatadi. Hozirgi muhitda axborot madaniyatining yana bir muhim komponenti media savodxonlikdir. Media savodxonlik insonning media mahsulotlarini tushunishi, ularning yaratilish maqsadini anglay olishdir. Shu bilan birga mazmunni tahlil qilishi va axborotning auditoriyaga qanday ta’sir ko‘rsatishini baholay olish qobiliyatini qamrab oladi. Media savodxon talabalar xabarning sarlavhasi va mazmuni o‘rtasidagi farqni, fakt va sharhning tafovutini, reklama hamda axborot o‘rtasidagi chegarani, tasvir va kontekstning o‘zaro munosabatini anglaydi.

O‘quv dasturlarida media savodxonlik va axborot madaniyati fanining mazmuniga zamonaviy axborot makoni, media, raqamli davr, ommaviy madaniyat va axborotni tanqidiy qabul qilish masalalari kiritilayotgani kuzatiladi[34]. Xususan, Termiz davlat universiteti o‘quv-uslubiy materiallarida “Media savodxonlik va axborot madaniyati” fanining mazmunida global axborot makonida qabul qilinayotgan axborotni tushunish, baholash va tanqidiy tafakkurni shakllantirish vazifalari qayd etilgan. Axborot oqimining jadallashuvi talabalarning psixologik holatiga ham ta’sir ko‘rsatadi. Bir vaqtning o‘zida ko‘plab ma’lumotlardan manba olish diqqatning bo‘linishiga, yuzaki o‘qishga va tezkor xulosalarga olib kelishi mumkin. Bunday vaziyatda talaba-yoshlar matnni chuqur o‘rganishdan ko‘ra uning qisqa mazmuni yoki tayyor xulosasini izlashga moyil bo‘ladi. Shuning uchun oliy ta’lim muassasalarda “chuqur o‘qish” madaniyatini shakillantirish ham axborot madaniyatining muhim yo‘nalishidir.

Bunday yondashuv o‘qituvchining rolini ham o‘zgartiradi. O‘qituvchi faqat bilim beruvchi hisoblanmaydi. Aksincha axborot makonida yo‘l ko‘rsatuvchi, manbalarni tanlash mezonlarini tushuntiruvchi, munozarani boshqaruvchi va talabaning intellektual mustaqilligini rag‘batlantiruvchi pedagog sifatida namoyon bo‘ladi. Tadqiqotlarda ham ta’lim jarayonida o‘qituvchi va talaba munosabatlarini o‘zgartirish, bilim oluvchini ta’lim jarayonining faol ishtirokchisiga aylantirish mustaqil fikrlashni rivojlantirishning muhim sharti sifatida ko‘rsatiladi[35].

Talabaning axborotni baholash madaniyatini takomillantirishda muammoli ta’lim texnologiyalaridan foydalanish samarali natija beradi. Muammoli topshiriqda talaba tayyor javob bilan ta’minlanmaydi. U mavjud axborotlardan foydalanib muammoni mustaqil tahlil qilishi, ehtimoliy yechimlarni ilgari surishi va ulardan eng asoslisini tanlashi kerak. Bu jarayon fikrlashning tahlil, sintez, taqqoslash, umumlashtirish va baholash kabi operatsiyalarini faollashtiradi. Munozara va debatlar ham mustaqil fikrlashning muhim vositalaridan biridir. Talaba o‘z pozitsiyasini himoya qilishi uchun dalil keltirishi, boshqa fikrni tinglashi va uning kuchli yoki zaif tomonlarini ko‘rsatishi lozim. Eng muhimi,

[33] Adinayev Sh.Sh. Raqamli ta’lim muhitida talabalarning mustaqil faoliyatga tayyorgarligini integrativ axborot ta’minoti vositasida takomillashtirish metodikasi. — avtoreferat, 2025.

[34] **Media savodxonlik va axborot madaniyati** fani bo‘yicha o‘quv dasturi va metodik materiallar. — Termiz, 2023. Ziyonet

[35] **Psixologiya**: oliy ta’lim uchun o‘quv materiallari. — Namangan davlat universiteti elektron kutubxonasi, 2024. www.namdu.uz

munozara talabaning “men shunday deb o‘ylayman” darajasidan “mening fikrim quyidagi dalillarga asoslanadi” darajasiga ko‘tarilishiga yordam beradi.

Axborotni baholash madaniyatida faktcheking ko‘nikmasi ham alohida o‘rin tutadi. Talabalar internetdagi xabarni qabul qilishdan oldin uning boshqa mustaqil manbalarda qay darajada tasdiqlanganini tekshirishi lozim. Ayniqsa statistik ma’lumotlar, ilmiy natijalar, ijtimoiy hodisalar, tarixiy faktlar va jamoatchilikka ta’sir qiluvchi xabarlar bir nechta ishonchli manba asosida qiyoslanishi maqsadga muvofiqdir. Bu jarayonda talabaning shubha qilish qobiliyati inkor qilish emas, balki ilmiy tekshiruv vositasi sifatida shakllantiriladi. Talabalarning hozirgi axborot madaniyatini tahlil qilganda, ularning texnologik savodxonligi bilan axborot-analitik savodxonligini farqlash zarur. Xususan smartfon, kompyuter yoki turli dasturlardan foydalana olish texnik ko‘nikmani bildiradi. Ammo texnik jihatdan faol foydalanuvchi ham yolg‘on axborotni haqiqiy deb qabul qilishi mumkin. Demak, raqamli kompetensiyaning yuqori darajasi faqat texnik operatsiyalarni bajarish hisoblanmaydi. Aksincha axborotning mazmuniy va ijtimoiy qiymatini baholash bilan belgilanadi.

Hozirgi kunda sun’iy intellekt texnologiyalarining ta’limga kirib kelishi ushbu masalani yanada dolzarb qilmoqda. Talaba sun’iy intellekt vositalaridan ma’lumot izlash, matnni tahlil qilish, g‘oyalar ishlab chiqish yoki dastlabki reja tuzishda foydalanishi mumkin. Natijada sun’iy intellekt tomonidan berilgan javob ham tekshirilishi, ishonchli manbalar bilan taqqoslashtirilishi va insonning mustaqil fikri bilan qayta ishlanishi lozim. Shuning uchun yangi texnologiyalar davrida axborot madaniyati tushunchasi yanada kengayib, raqamli natijalarni tekshirish va ularning ilmiy asoslanganligini aniqlash kompetensiyasini ham o‘z ichiga oladi. Oliy ta’limda mustaqil fikrlash va axborot madaniyatini shakillantirishning yana bir samarali yo‘nalishi tadqiqot topshiriqlaridir. Talabaga kichik ilmiy muammo berilib, u muammo bo‘yicha adabiyotlar sharhini tuzish, manbalarni tasniflash, asosiy qarashlarni solishtirish lozim. Mavjud bo‘shliqni aniqlash va o‘z xulosasini ishlab chiqish talab etilsa, uning axborot bilan ishlash kompetensiyasi tabiiy ravishda rivojlanadi.

Shuningdek, talabalarga axborot ma’lumotlarining anglatish muhim. Darslik, monografiya, ilmiy maqola, dissertatsiya, rasmiy statistika, qonunchilik hujjati, ilmiy konferensiya materiali, ommaviy axborot vositasi va ijtimoiy tarmoq posti bir xil ilmiy maqomga ega emas. Ularning har biridan foydalanish maqsadi va ishonchlilik mezoni turlichadir. Talaba buni tushunib yetganida uning ilmiy izlanishlari ham mazmunan, ham metodologik jihatdan takomillashadi. Ilmiy-uslubiy manbalarda ham mustaqil ta’lim jarayonida darslik, o‘quv qo‘llanma, metodik adabiyotlar, ilmiy va davriy nashrlar, internet resurslaridan foydalanish zarurligi qayd etilgan[36]. Demak, zamonaviy talabaning axborot makoni faqat internet bilan chegaralanmaydi. Raqamli manbalarni an’anaviy ilmiy adabiyotlar bilan birlashtirish bilimning ishonchliligini oshiradi. Talaba-yoshlarning mustaqil fikrlashini shakllantirishda milliy-ma’naviy omillar ham muhim ahamiyatga egadir. Mustaqil fikr shaxsning ijtimoiy mas’uliyatidan ajralgan holda rivojlanmasligi kerak. Talaba o‘z fikrini erkin ifodalashi bilan birga, boshqa insonlarning huquqi, sha’ni, qadr-qimmati va fikriga hurmat bilan munosabatda bo‘lishi lozim. Shu sababli axborot madaniyati texnik va intellektual kompetensiyalardan tashqari axloqiy mas’uliyatni ham qamrab oladi.

Ilmiy-pedagogik adabiyotlarida ta’lim va madaniyatning uzviyligi, ta’lim jarayonida milliy-ma’naviy qadriyatlarning ahamiyati ham qayd etilgan[37]. Talabaning zamonaviy axborot muhitida faol ishtirok etishi uning milliy va umuminsoniy qadriyatlar asosidagi ijtimoiy mas’uliyatini kamaytirmasligi, aksincha, kuchaytirishi lozim

Hozirgi holatning yana bir jihati shundaki, talabalar o‘rtasidagi axborot bilan ishlash darajasi bir xil emas. Ayrim yoshlar ilmiy ma’lumotlar bazalari, elektron kutubxonalar va akademik resurslardan samarali foydalanadi. Boshqalar esa qidiruv tizimining dastlabki natijalari yoki ijtimoiy tarmoqdagi ommabop materiallar bilan cheklanib qolishi mumkin. Shu bois oliy ta’lim muassasalarida axborot madaniyatini rivojlantirish barcha talabalar uchun bir xil yondashuv asosida emas, balki ularning boshlang‘ich kompetensiyalarini hisobga olgan differensial metodika asosida tashkil etilishi maqsadga muvofiqdir. Bunday metodikada talabalarning axborot bilan ishlash darajasini aniqlash uchun diagnostik topshiriqlardan foydalanish mumkin. Masalan, ularga bir mavzuga oid beshta manba berilib, ularni ishonchlilik darajasiga ko‘ra tartiblash, tanlovini asoslash, bir manbadagi ma’lumotni boshqa manbalar bilan tekshirish va yakuniy xulosa yozish topshiriladi. Buning natijasida orqali talabaning qidirish, saralash, tekshirish, tahlil qilish va xulosa chiqarish bosqichlaridagi kompetensiyasi aniqlanadi.

Shuningdek, axborot madaniyatini rivojlantirishni alohida bitta fan bilan cheklash to‘g‘ri emas. Ushbu kompetensiya barcha fanlar mazmuniga integratsiya qilinishi lozim. Tarix fanida tarixiy manbalarni taqqoslash, huquqda qonunchilik hujjatlarini tahlil qilish, iqtisodiyotda statistik ma’lumotlarning ishonchliligini baholash, pedagogikada ilmiy maqolalarni qiyoslash, tibbiyotda klinik ma’lumotlarning manbasini tekshirish kabi topshiriqlar orqali axborot madaniyati kasbiy

[36] **O‘zbekiston tarixi** fanidan talabalar mustaqil ishlarini bajarish uchun uslubiy ko‘rsatma. — ZiyoNET elektron kutubxonasi, 2023. ZiyoNET

[37] Jumanazarova A., Tursunov L.E. Talabalarda ta’lim madaniyatini shakllantirishning ijtimoiy-falsafiy muammolari // Research Focus. — 2023. — Vol. 2, Issue 7. КиберЛенинка

tayyorgarlik bilan birlashtirilishi mumkin. Bunday tashqari, talaba yoshlarning mustaqil fikrlashi va axborotni baholash madaniyatining hozirgi holatini bir tomonlama “yaxshi” yoki “yomon” tarzda baholash ilmiy jihatdan yetarli emas. Zamonaviy talaba avvalgi avlodlarga nisbatan axborotga kirish imkoniyatlari jihatidan ancha katta resurslarga egadir. Shu bilan birga, axborot hajmining ortishi uning ishonchliligini aniqlash, tanqidiy saralash va ilmiy jihatdan qayta ishlash masalasini murakkablashtirmoqda. Shuning uchun hozirgi ta’limning asosiy vazifalaridan biri talabani shunchaki axborot bilan ta’minlash emas, balki uni axborot ustidan fikrlashga o‘rgatishdan iborat.

Umuman olganda, mustaqil fikrlash va axborotni baholash madaniyati bir-birini to‘ldiruvchi ikki muhim kompetensiyadir. Mustaqil fikrlash talabaga o‘z pozitsiyasini shakllantirish imkonini bersa, axborot madaniyati ushbu pozitsiyaning ishonchli dalillar va sifatli manbalarga asoslanishini ta’minlaydi. Ularning uyg‘unligi natijasida talaba tayyor bilimni o‘zlashtiruvchi subyektdan bilimni izlovchi, tekshiruvchi, tahlil qiluvchi va yaratuvchi shaxsga aylanadi. Bundan tashqari, talabalarning mustaqil fikrlashini baholashda faqat yakuniy javob emas, balki javobga olib kelgan fikrlash jarayoni ham hisobga olinishi lozim. Talaba qanday manbalarni tanladi, nima uchun aynan shu manbalarga tayandi, qarama-qarshi fikrlarni qanday ko‘rib chiqdi. Xulosasini qanday dalillar bilan asoslay oldi. Mana shu mezonlar uning intellektual mustaqilligi haqida ancha aniq tasavvur beradi.

Shuningdek, oliy ta’lim muassasalarida axborot madaniyatini shakllantirish bo‘yicha amaliy laboratoriyalar, “fact-checking” mashg‘ulotlari, manbalar bilan ishlash seminarlar, ilmiy munozaralar, talabalar tadqiqot loyihalari va media tahlil mashg‘ulotlarini yo‘lga qo‘yish mumkin. Bunday faoliyatlar talabaning real axborot muhitida qaror qabul qilish qobiliyatini mustahkamlaydi.

Xulosa qilib aytganda, zamonaviy talaba uchun mustaqil fikrlash shaxsiy fikrga ega bo‘lishning o‘zi emas. Ushbu fikrni bilim, dalil, mantiq va ilmiy manbalar asosida shakllantira olish qobiliyatidir. Axborotni baholash madaniyati esa ma’lumotni shunchaki qabul qilish emas, uning kelib chiqishi, maqsadi, mazmuni, dalillari va ishonchlilik darajasini tahlil qilishni nazarda tutadi. Raqamli jamiyat sharoitida mazkur ikki kompetensiyaning rivojlanganligi talabaning nafaqat akademik muvaffaqiyatini, balki uning kelajakdagi kasbiy faoliyati, ijtimoiy mas’uliyati va intellektual mustaqilligini ham belgilaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1.O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimida talabalar mustaqil ta’limini tashkil etish bo‘yicha o‘quv-uslubiy materiallar. Talabalar mustaqil ishlari. — Toshkent: ZiyoNET elektron kutubxonasi. Ziyonet

2.Namangan davlat universiteti elektron kutubxonasi. Bo‘lajak o‘qituvchilarda o‘z-o‘zini identifikatsiya qilish va mustaqil fikrlash masalalariga oid ilmiy-uslubiy materiallar. — Namangan, 2025. www.namdu.uz

3.Talabalarning mustaqil ishlarini bajarishi uchun uslubiy ko‘rsatma. — Toshkent: ZiyoNET, 2023. ZiyoNET

4.Oliy ta’limda axborot madaniyatini shakllantirishga oid o‘quv metodik materiallar. elektron kutubxonasi.

5.Nurmamatov Z.Sh. Media savodxonlik va axborot madaniyati: o‘quv-uslubiy majmua. — 2023. ZiyoNET

6.Mustaqil fikrlash madaniyatini rivojlantirishga oid ilmiy-metodik materiallar. — “Xalq ta’limi” ilmiy-metodik jurnali materiallari, 2015.

7.Adinayev Sh.Sh. Raqamli ta’lim muhitida talabalarning mustaqil faoliyatga tayyorgarligini integrativ axborot ta’minoti vositasida takomillashtirish metodikasi. — avtoreferat, 2025.

8.Media savodxonlik va axborot madaniyati fani bo‘yicha o‘quv dasturi va metodik materiallar. — Termiz, 2023. Ziyonet

9.Psixologiya: oliy ta’lim uchun o‘quv materiallari. — Namangan davlat universiteti elektron kutubxonasi, 2024. www.namdu.uz

10. O‘zbekiston tarixi fanidan talabalar mustaqil ishlarini bajarish uchun uslubiy ko‘rsatma. — ZiyoNET elektron kutubxonasi, 2023.

11. Jumanazarova A., Tursunov L.E. Talabalarda ta’lim madaniyatini shakllantirishning ijtimoiy-falsafiy muammolari // Research Focus. — 2023. — Vol. 2, Issue 7.

12. Is’hoqova Z. **Mustaqil ish qanday yoziladi**. — Namangan davlat universiteti elektron kutubxonasi. www.namdu.uz

13. Berdiyeva Z.Sh. **Kutubxonashunoslik**: o‘quv qo‘llanma. — Toshkent, 2013. ZiyoNET

14. Oliy ta’limda mustaqil ta’lim, mustaqil fikrlash va kasbiy kompetensiyalarni shakllantirishga oid metodik materiallar. — Namangan davlat universiteti elektron kutubxonasi. www.namdu.uz